

Prof. dr *Slađana Jovanović**

ĐORĐE IGNJATOVIĆ, BILJANA SIMEUNOVIĆ-PATIĆ, VIKTIMOLOGIJA

Pravni fakultet i Dosije studio, Beograd 2011, 160 str.

Monografija prof. dr Đorđa Ignjatovića i doc. dr Biljane Simeunović-Patić predstavlja važan, a dugo nedostajući rad u domaćoj literaturi u čijem su fokusu žrtve kriminaliteta. Ovakvih radova je malo i u okruženju (ili je pak reč o starijim izdanjima), što monografiju čini značajnom i van granica Srbije. Kako su i žrtve krivičnih dela dugo smatrane „zaboravljenima“, tako je i na ovim prostorima dugo bila zaboravljena potreba da se na sistematičan, koncizan način predstave osnovni viktimološki pojmovi i teme. Domaći autori su se bavili različitim kategorijama žrtava i potrebom za njihovom zaštitom i/ili načinima na koji se ona ostvaruje ili se može poboljšati, ali ne i osnovnim pojmovima, odnosno opštim, najvažnijim temama iz oblasti viktimologije. Raduje što su se ovog poduhvata latili kriminolozi, redovni profesor Pravnog fakulteta Đorđe Ignjatović i docentkinja na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Beogradu Biljana Simeunović-Patić, čiji dosadašnji kriminološki i viktimološki radovi na ovim naučnim poljima daju garanciju da je pred čitaocima izuzetan rad.

Monografija je podeljena na tri celine koje se logično slede i čine zaokružen sistem najvažnijih i najaktuelnijih viktimoloških spoznaja.

U prvom delu, koji nosi naziv *Pojmovno-konceptualni okvir*, autori govore o viktimologiji, osnovnim viktimološkim pojmovima, najvažnijim viktimološkim teorijama i metodologiji viktimoloških istraživanja. Najpre se čitalac upoznaje sa viktimologijom kao naučnom disciplinom koju autori smeštaju u okvir kriminološkog korpusa nauka definišući je kao disciplinu koja „proučava žrtve ljudskih radnji koje se mogu pripisati krivici učinioca, bez obzira da li su u krivičnom zakonodavstvu predviđene kao krivična dela ili su kao teška kršenja fundamentalnih prava čoveka određena u međunarodnim aktima koji štite ljudska prava“ (str. 17). Pored originalne definicije, autori daju osvrt i na razvoj viktimologije, na njeno mesto u sistemu nauka i odnos sa drugim, srodnim disciplinama kao što su krivično pravo, krivično procesno pravo, penologija i drugim. Ne izostaje ni izlaganje o cilju i zadacima učenja o žrtva-

* Vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu

ma. Tako su kao osnovni zadaci viktimologije navedeni: izučavanje pojavnih obeležja viktimizacije, njenih posledica i reagovanja pojedinca i društva na viktimizaciju, utvrđivanje faktora viktimizacije i stvaranje sistema mera za redukovanje viktimizacije.

Po upoznavanju sa viktimologijom kao (nesamostalnom) naučnom disciplinom, čitalac se upoznaje sa osnovnim viktimološkim pojmovima, određenim jasno, precizno, sistematično, s pozivanjem na najvažnija međunarodna dokumenta i relevantnu viktimološku literaturu. Na prvom mestu je pojam žrtve (u užem i širem smislu, pojam direktne i indirektno žrtve) sa tipologijom žrtava. Sledi određenje pojma viktimizacija (primarna, sekundarna, terciarna, ponovljena), kao i rizika i posledica viktimizacije. I viktimogenim predispozicijama autori poklanjaju zasluženu pažnju, određujući njihov pojam: „obeležja nekog subjekta koja čine da on bude trajno ili privremeno podložniji viktimizaciji određenim tipom kriminalnog ponašanja“ (str. 26) i vrste (biofiziološke, socijalne, psihičke). Poslednji viktimološki pojam čije je određenje dato jeste viktimitet – „ukupnost kriminalnih viktimizacija na određenom prostoru i u datom vremenskom periodu“ (str. 27).

Dobijena saznanja o viktimologiji i osnovnim viktimološkim pojmovima olakšavaju susret sa najvažnijim viktimološkim teorijskim pravcima. Autori još jednom naglašavaju nesamostalnost viktimoloških učenja, dovodeći u vezu teorijska objašnjenja mehanizama viktimizacije sa kriminološkim teorijskim nasleđem. Predstavljeni su viktimološki postulati: pozitivističke orijentacije (usredsređene na merenje dimenzija viktimizacije, razvijanje tipologija žrtava i odnos učinioca i žrtve, sa isključivim zanimanjem za konvencionalni, naročito ulični kriminalitet i njegove žrtve); konzervativnog pravca (čiji je osnovni princip da su i učinilac i žrtva odgovorni za svoje odluke i postupke, da je rešenje problema kriminaliteta u zastrašivanju potencijalnih prestupnika i retribuciji); teorije o rutinskim aktivnostima (koja stopu kriminaliteta i rizike viktimizacije dovodi u vezu sa svakodnevnim, rutinskim aktivnostima ljudi); teorije o životnom stilu, radikalne viktimologije (koja skreće pažnju na ulogu države i pravnog sistema i opšte „moćnih“ u proizvođenju viktimizacije, s akcentom na kršenju ljudskih prava); levog realizma (koji insistira na istraživanju „realnih“ činjenica o kriminalitetu i viktimizaciji, a čije objašnjenje viktimizacije uključuje sociološke i psihološke koncepte o efektima strukturalnih varijabli na procese koji deluju na pojedinca i generišu rizik stradanja); feminističkog pravca (koji insistira na prepoznavanju rodni razlika koje su u osnovi muškog nasilja nad ženama); kritičke viktimologije (koja je usredsređena na životnu stvarnost žrtava i iskustva viktimizacije, kritikuje kapitalizam i patrijarhat, a posebno se bavi „skrivenim“ žrtvama – žrtvama kriminaliteta korporacija, seksualnih delikata i rasne mržnje).

Na kraju prvog dela se nalazi izlaganje o metodologiji viktimoloških istraživanja čime se zaokružuju osnovna znanja o viktimologiji i daju smernice onima koji bi se upustili u istraživanje viktimizacije ili želeli da bolje razumeju

podatke o viktimitetu sa kojima se sreću. Autori govore o uvek zanimljivim temama (ne)prijavlivanja zločina i o tamnoj brojci viktimiteta. Posebno se ističu iskustva i strahovi žrtava seksualnih delikata pri odlučivanju da prijave viktimizaciju. Ukazuje se na nedostatke postojećih zvaničnih evidencija (policijskih i pravosudnih) o slučajevima kriminalne viktimizacije, te na prednosti (ali i nedostatke) novog metoda u istraživanju pravih razmera viktimizacije oličenog u studijama o žrtvama. Slede izlaganja o najvažnijim nacionalnim i međunarodnim anketama sa iznošenjem najnovijih rezultata istraživanja. Pomenuti rezultati su pažljivo odabrani kako bi čitalac mogao da se upozna sa osnovnim obeležjima kriminalne viktimizacije na nacionalnom nivou (u SAD) i sa druge strane, na međunarodnom nivou, kao i sa najnovijim podacima međunarodnog anketnog istraživanja nasilja prema ženama, što je jedna od najaktuelnijih tema iz oblasti viktimizacije nasiljem.

Drugi deo monografije jeste izlaganje o fenomenološkim aspektima viktimizacije. Ovaj deo čine podaci o viktimitetu u Srbiji, a sledi predstavljanje osnovnih oblika kriminalne viktimizacije. Podaci o viktimitetu su predstavljeni tabelarno i grafički, što ih čini veoma preglednim i lako uporedivim. Ne izostaju ni potrebna objašnjenja i analize autora. Konstatuje se da u Srbiji dominira viktimizacija imovinskim deliktima, dok delikti koji uvek izazivaju pažnju javnosti, kao delikti protiv života i tela u strukturi krivičnih dela učestvuju sa 3,5 odsto, a dela protiv polne slobode sa 0,3 odsto (prema podacima MUP RS za period 1996–2002. godine /str. 44/). Autori iznose i podatke o profilu žrtava pojedinih delikata (najčešće su žrtve u trećoj, četvrtoj i petoj deceniji života; muškarci su češće žrtve unutar svake starosne kategorije, s tim što autori podsećaju na prisustvo tamne brojke kriminaliteta koja prikriva seksualne delikte i nasilje u porodici čije su žrtve najčešće žene i deca). Predstavljani su i podaci *Međunarodnog istraživanja o viktimizaciji* sprovedenog krajem devedestih, koji podržavaju tezu o tamnoj brojci kriminaliteta i neophodnosti da se zvanične statistike dopune podacima iz studija o žrtvama (str. 45). Posebnu pažnju privlače zanimljivi podaci o razlozima neprijavlivanja viktimizacije (napadom/pretnjom, provalnom krađom, razbojništvom) koji su takođe predstavljani tabelarno sa mogućnošću poređenja.

Izlaganja o osnovnim oblicima kriminalne viktimizacije daju obilje podataka i ilustracija uz pozivanje na najnovija istraživanja i dela viktimološke literature. Autori priznaju da su bili u dilemi prilikom odlučivanja o izboru kriterijuma za klasifikaciju, ali su istu rešili ostajući dosledni svom određenju viktimologije (kao kriterijum je izabrana vrsta kriminalne aktivnosti koja je određenog subjekta učinila žrtvom). Tako su predstavljene osobenosti viktimizacije: nasilničkim kriminalitetom (sa naročitim osvrtom na viktimizaciju ubistvom, seksualnim deliktima, nasiljem u porodici i nasiljem prema posebno osetljivim kategorijama žrtava – deci, starim licima i osobama sa mentalnim poremećajima); imovinskim kriminalitetom (gde su posebno istaknute žrtve kriminaliteta korporacija i žrtve organizovanog kriminaliteta, a u okviru

ove kategorije – žrtve trgovine ljudima); saobračajnim deliktima; političkim (ideološkim) krivičnim delima (sa naglaskom na žrtvama terorizma, žrtvama viktimizacije u ratu, žrtvama zloupotrebe političke moći, a u okviru poslednje kategorije, posebna pažnja je poklonjena žrtvama krivičnog sistema). Kako ne bi izostavili još neke kategorije žrtava vredne pažnje, naročito u savremenom trenutku, a zbog usvojenog kriterijuma klasifikacije, autori govore i o posebnim oblicima viktimizacije, odnosno o žrtvama otmice, žrtvama zločina mržnje, viktimizaciji na radu i viktimološkim aspektima proganjanja.

Treći deo je posvećen reagovanju na viktimizaciju, što ovo monografsko delo čini potpuno zaokruženim i celovitim. Autori u okvirima društvenih odgovora na viktimizaciju razmatraju medijsko praćenje i obradu događaja, kampanje vezane za prevenciju kriminaliteta i kaznenu politiku, krivičnopravno reagovanje i razvijanje mera podrške i pomoći žrtvama kriminaliteta. Posebna pažnja je i na ovom mestu posvećena najaktuelnijim temama i specifično restorativnoj pravdi i principima na kojima se ona zasniva. U funkciji izlaganja o reakciji na viktimizaciju jeste i izlaganje o „idealnoj žrtvi“ za čiju je ilustraciju naveden citat iz dela čuvenog norveškog kriminologa Nilsa Kristija. Kako se žrtva oseća po preživljenoj viktimizaciji i sa čime se sve bori, čitalac saznaje iz izlaganja o efektima primarne viktimizacije u čijim su okvirima različiti načini reagovanja, odnosno posledice viktimizacije. Autori govore o emocionalnom reagovanju na viktimizaciju (naročito je istaknut i posebno ilustrovan „stokholmski sindrom“), a potom o fizičkim, psihičkim i finansijskim posledicama viktimizacije. Ni ovom prilikom autori ne zaboravljaju da istaknu jednu od najosetljivijih kategorija žrtava – decu, i posledice viktimizacije dece nasiljem (što je nesumnjivo aktuelna tema). Predmeti posebne analize jesu: faze psihičke reakcije na primarnu viktimizaciju (stanje šoka, faza obrade traumatičnog iskustva, faza reorganizacije); posttraumatski stresni poremećaj; specifičnosti posledica koje pogađaju žrtve nasilja u porodici i seksualnog nasilja; strah od zločina (pojam, faktori i posledice) i prevencija primarne viktimizacije.

Sledi izlaganje o sekundarnoj viktimizaciji (njenom kontekstu i faktoriama) u čijim okvirima autori ukazuju na opasnosti koje prete žrtvi od strane „spasilaca“ ili onih kojima se obraća za pomoć, sa kojima se sreće po preživljenoj viktimizaciji, bilo da se radi o organima formalne socijalne kontrole kriminaliteta ili uopšte, društvenoj sredini.

Autori ukazuju na posebno osetljive kategorije žrtava (decu, žrtve seksualnog nasilja i nasilja u porodici, žrtve organizovanog kriminaliteta, žrtve iz marginalizovanih i diskriminiranih društvenih grupa) i bave se objektivnim i subjektivnim faktorima rizika sekundarne viktimizacije. Logičan nastavak jeste i bavljenje temom sprečavanja sekundarne viktimizacije, sa akcentom na postupanju policije, a predstavljene su i mere koje postoje u domaćim zakonodavnim rešenjima. Čitalac se može upoznati i sa međunarodnim standardima zaštite prava žrtava koje su autori sistematično izložili konsultujući sve relevantne međunarodne dokumente iz ove oblasti i navodeći njihove pune nazive i izvore.

Izlaganja o sekundarnoj viktimizaciji se nastavljaju sagledavanjem položaja žrtve u fazi istrage, gde je opet pod lupom postupanje policije (naročito u odnosu sa posebno osetljivim kategorijama žrtava). U odeljku u kome autori razmatraju položaj i zaštitu žrtava učesnika u krivičnom postupku, navedene su i najvažnije odredbe srpskog krivičnog zakonodavstva (materijalnog i procesnog) koje regulišu položaj oštećenog, oštećenog kao tužioca i svedoka u krivičnom postupku. Posebno je izdvojeno veoma važno pitanje naknade štete žrtvama krivičnih dela. Ovoga puta autori pokazuju umeće u interpretaciji odredaba Zakona o obligacionim odnosima, kao i relevantnih krivičnopravnih odredaba, te čitaocu pružaju mogućnost da dobije jasne i nedvosmislene, sistematično predstavljene informacije i o ovom problemu. Da pitanje naknada štete nije dobro rešeno u Srbiji, pokazuju i predstavljena uporednopravna rešenja, kao i preporuke međunarodnih organizacija koje su autori vešto ugradili u izlaganja na ovu temu.

Odgovori na pitanja o tome kako pomoći žrtvama i podržati ih u borbi sa posledicama viktimizacije nalaze se u posebnom odeljku trećeg dela monografije. Autori govore o značaju specijalizovanih službi za pomoć i podršku žrtvama i njihovim zaćecima, te o značaju ženskog pokreta za osnivanje ovakvih službi u svetu, pa i u Srbiji. I na ovom mestu su istaknute najvažnije preporuke iz relevantnih međunarodnih dokumenata koje se tiču principa rada i karakteristika pomenutih službi, a predstavljena je i situacija u Srbiji. Poseban odeljak je posvećen merama zaštite od pojedinih oblika viktimiteta u Srbiji i to: zaštita od nasilja u porodici, zaštita dece od nasilja i zanemarivanja, zaštita od mobinga i seksualnog uznemiravanja na radu. U svakom od pomenutih delova iznete su najvažnije zakonske odredbe koje regulišu zaštitu, ali i problemi u njihovoj primeni, kao i nedostaci u postojećem mehanizmu zaštite.

Na kraju su autori razmotrili odnos između medija i žrtve, zaključujući da je neophodno napraviti „balans između prava javnosti da bude informisana i prava medija da izveštavaju, na jednoj strani, i prava žrtava na privatnost, na drugoj“ (str. 160).

Monografija *Viktimologija* predstavlja pitko, jasnim, a stručnim jezikom napisano štivo koje obiluje informacijama o najvažnijim pojmovima i temama iz oblasti viktimologije. Čitajući rad, lako prelazeći sa teme na temu, čitalac se iznova uverava u suverenost autora u vladanju viktimološkom problematikom i najaktualnijim pitanjima iz ove oblasti i prepoznaje uloženi trud da se pribave najsvežiji podaci i izlaganja učine sistematičnim, konciznim i zanimljivim. Stoga se monografija može preporučiti, kako stručnjacima za ovu ili srodne oblasti, jer na jednom mestu mogu pronaći smernice za nova istraživanja ili se podsetiti osnovnih pojmova, najvažnijih zakonskih propisa ili međunarodnopravnih dokumenata iz relevantnih oblasti zaštite žrtava, kao i najznačajnijih dela viktimološke literature, tako i onima koji bi hteli da načine prvi korak u spoznaji učenja o žrtvama.